

ARAB HUQUQIY TERMINOLOGIYASI VA SOHANING DOLZARB MUAMMOLARI

Saloxiddin Qurbonov O'rmonbek o'g'li

Toskent davlat sharqshunoslik universiteti

Arabshunoslik oliy maktabi tayanch doktoranti

qurbansalah@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab huquqiy terminologiyasining shakllanishi, tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy huquqiy amaliyotda yuzaga kelayotgan dolzarb terminologik muammolar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda huquqiy terminlarning fiqhiy manbalardan zamonaviy qonunchilik tizimiga o'tish jarayoni, terminlarning semantik aniqligi va normativ matnlardagi funksional xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, huquqiy terminlarning birxilligi masalasi, ularning tarjimasi va qo'llanishidagi lingvistik nomuvofiqliklar alohida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: termin, huquq, huquqiy terminologiya, arab huquqiy terminologiyasi.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются процесс формирования арабской юридической терминологии, этапы её исторического развития, а также актуальные терминологические проблемы, возникающие в современной правоприменительной практике. В исследовании освещается процесс перехода юридических терминов из фикхийских источников в систему современного законодательства, раскрываются вопросы семантической точности терминов и их функциональные особенности в нормативных текстах. Кроме того, отдельно анализируются проблемы унификации юридической терминологии, а также лингвистические несоответствия, возникающие при её переводе и употреблении.

Ключевые слова: термин, право, юридическая терминология, арабская

юридическая терминология.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the formation of Arabic legal terminology, its historical stages of development, and the pressing terminological issues arising in contemporary legal practice. The study examines the transition of legal terms from classical fiqh sources to the modern legislative system, highlighting issues of semantic precision and the functional characteristics of legal terminology in normative texts. Furthermore, the paper specifically addresses the problem of standardization of legal terminology, as well as the linguistic inconsistencies encountered in its translation and usage.

Keywords: term, law, legal terminology, arabic legal terminology.

Kirish. Arab tili qonunlar va huquqiy hujjatlar uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Qonunchilik matnlarining aniq va tushunarli bo'lishi ularning mazmunini qat'iy ifodalovchi terminlarga bog'liq. Shuning uchun adabiy arab tilida aniq, muvofiqlashtirilgan huquqiy terminologiya ishlab chiqish muhimdir. Masalan, Iroq universiteti olimlari qaydicha, qonunlar arab tilida yaratilganda aniq iboralar tanlanib, hujjat matnlarida adog'-e'tiborlik bo'lishi lozim[1][1]. Shu jumladan, arab tilidagi qonunlarda "aniq tushunarli tilni qo'llash" huquqiy adolatni ta'minlash va shaxslarning huquq hamda majburiyatlarini to'g'ri anglashi uchun zarurligi ta'kidlanadi[1]. O'z navbatida, huquqiy terminlarning birxilligi va tasdiqlangan izohlarning mavjudligi qonun ijrosini ham osonlashtiradi. Shu sababli huquqiy tilda mavjud terminologiya tadqiqi, uning izchilligi va maqbul tarjimalari ilmiy jamoalarda katta e'tiborni qozonmoqda.

Tahlil

Arab huquqiy terminologiyasining qonunchilikdagi o'rni. Arab davlatlarida qonun va nizomlar arab tilida qabul qilinadi va huquqiy munozaralar ham shu tilda olib boriladi. Qonun loyihalarini ishlab chiqishda arabcha terminlarning aniqligi mutlaqo zarur. Masalan, Iroqdagi bir maqolada qayd etilishicha, qonunlar loyihalarini tayyorlashda xatolardan qochish uchun "aniq terminlar" ishlatib, tushunmovchilik va ikkilanishni yo'qotish lozim[1]. Bunda terminologiyaning barqarorligi, sinonimlardan voz kechilishi, ta'riflarning qat'iyligi muhim sanaladi.

Shuningdek, sud jarayonlari va shartnomalar ham rasmiy arab tilida yuritiladi; bu esa har bir huquqiy atamaning aniq ma'nosini bilishni talab etadi. Kontekstda to'g'ri qo'llanilgan huquqiy so'zlar huquqiy me'yorlarni buzilmasligini ham kafolatlaydi. Qurilish huquqi, fuqarolik yoki jinoyat qonunlari matnlaridagi har bir termin mas'uliyat bilan tanlanishi kerak, chunki bitta noaniq so'z butun qoidani tushunishda ajablanarli chalkashlikka olib kelishi mumkin[1][1]. Shu tarzda, arab tili qonunlarimizning aniq ifodasi uchun poydevor vazifasini o'taydi va qonunchilikda uning o'rni juda katta.

Tarixiy rivojlanish bosqichlari. Arab-huquq terminologiyasining shakllanishida tarixiy jarayon muhim rol o'ynagan. Tarixan, erta davrlarda Arabda huquq asosan islom shariatiga asoslangan. Islom fiqhida ibodatlar, muomalotlar, jazolar degan uchta soha bo'lib, ular bo'yicha o'ziga xos arabcha atamalar ishlatilgan[2]. XVIII–XIX asrlarda esa Yevropa huquq tizimi va kodlarining ta'siri kuchaya bordi. Masalan, Misrda mashhur ta'lim arbobi Rifa'a al-To'xtaviy (1801–1873) birinchi bo'lib Fransiya fuqarolik kodeksini arab tiliga tarjima qilib, zamonaviy huquqiy atamalarni yaratishni boshlagan[2]. U “asabiy fiqh” tushunchalaridan farqli ravishda natural huquq (طبيعيه حقوق) atamalarini kiritganini ta'kidlagan. XIX asr oxirlarida Arab dunyosida dunyoviy qonunlar (misol uchun Turkiyada Hamitoqona, Misrda Misr kodekslari) qabul qilingach, ko'plab fransuzcha huquqiy terminlar arab tiliga ko'chirib olingan[2]. Shu davrda turli ilmiy markazlar, jumladan Qohiradagi Arab tili instituti (majma') ham, huquqiy atamalarni tizimli ravishda to'plashga kirishdi.

XX asrning o'rtalariga kelib Arab davlatlari o'zlarining mustaqil qonuniy institutlarini yaratdi, huquq maktablari va adabiyotlari rivojlana boshladi. Biroq ixtisoslashgan huquqiy lug'atlarning yetishmasligi muammosi ko'paydi. Shu sababdan 1940-yillarda Qohira Arab tili akademiyasi (Majma' al-Lughat al-'Arabiyya) yirik huquqiy lug'at tayyorlashga kirishdi. Sud hakami Abdul Aziz Fahmi (1870–1951) rahbarligidagi mutaxassislar guruhi 1940-yilda ish boshlagan bu lug'at – “Ma'jm' al-Qānūn” ni – 1999-yilda nashr etdi[3]. Bu asarda huquqning turli bo'limi uchun 8000 ga yaqin termin keltirilgan, har biriga lotin va inglizcha

tarjimalar ham qo'yilgan (masalan, Fransuzcha huquqiy atamalar arabchasi). Shu tariqa, XX asr oxiri va XXI asr boshida Arab akademiyalari va olimlari tomonidan ko'plab maxsus huquq lug'atlari, izohli terminologiya to'plamlari yaratilgan (masalan, Algeriyada Ya'qubiy va boshqalar, Livanda Filipp Abufadil, Iordaniyada Moris Nakhla kabi salohiyatli tadqiqotchilar tomonidan).

Zamonaviy muammolar. Bugungi kunda arab huquqiy terminologiyasida bir qancha murakkab masalalar yuzaga kelmoqda. Birinchi navbatda, Arab mamlakatlari orasida bir xil tushunchalarga turlicha nom berilishi – atamalar birxilligining yo'qligi muammosi bor. Masalan, “hujum” (Outrage) degan huquqiy tushuncha Tunisda “الجانب هدم” (hudm al-janib), Kuwaitda “الإهانة” (al-ihāna), Misrda esa “الاعتداء” (al-i'tida') deb atalishi mumkin[2]. Shu sababli mintaqaviy farqlarni ko'rsatadigan va bir xil tushunchani turli nomlarda ifodalashni tartibga soladigan lug'atlar hozircha kam uchraydi. Ikkinchi muammo – huquqiy atamalarni tarjima qilishdagi murakkablik. Ko'plab Arab mamlakatlarida huquqiy tizim G'arbiy davlatlardan olingan (masalan, fransuz huquqi), shuning uchun yevropa tillaridan ko'chirilgan atamalarning arab tilidagi aniq ekvivalentini tanlash qiyin. Bunda tarjimonlar grammatik va ma'naviy xatolarga yo'l qo'yishi mumkin; ayrim hollarda arab tilidagi an'anaviy ekvivalent topilishi ham muammo bo'ladi. Misol uchun Suriya Jinoyat kodeksida “التبرير أسباب” iborasi ishlatiladi, lekin ba'zi boshqa mamlakatlarda an'anaviy atama sifatida “الإباحة أسباب” ishlatilganligi kuzatiladi[9]. Suriya Arab Tili Akademiyasiga taqdim etilgan bir misolda, “أسباب التبرير” so'zi ma'nosini aniqroq ifodalash uchun lug'atda “تبرّر” so'zining “sog' sababi bilan qasddan oshirilgan ishni haqqoniy qilish” ma'nosini kiritish tavsiya qilingani qayd etilgan (ya'ni, tarjimada souq – yaratuvchi ta'rifiga yaqin mazmunda atama qabul qilingan)[4]. Uchinchi muammo – arab adabiyati va islomiy fiqh atamalarini bilan zamonaviy dunyoviy huquq atamalarining farqlari.

Qohira va Damashq akademiyalarining yondashuvlari. Yuqoridagi muammolarni yengishda Arab akademiyalari faol ishtirok etadi. Masalan, Misr poytaxtidagi Arab tili akademiyasi qonuniy terminologiyani arablashtirish bo'yicha uzoq yillik izlanishlar olib boradi. 1940-yilda tashkil etilgan Qohira

akademiya shuning ushbu yo'nalishdagi ma'rifiy-ma'naviy yondoshuvi shuki, huquqshunoslar va tilshunoslar guruhi birgalikda ishtirok etib, tashqi tillardan olingan huquqiy atamalarni o'rganadi, ularning arabcha ekvivalentlarini aniqlaydi va lug'atlarga kiritadi[3]. Shu asosda 1999-yilda ulkan (741 sahifalik) "Ma'jma' al-Qānūn" (Qonun lug'ati) nashr etildi. Bu lug'atga har bir bo'lim boshi uchun lotincha/fransuzcha atamalar asosida arabcha ta'riflar va misollar yig'ilgan. Damashqda ham Arab akademiyasi (Majma' al-Lugha al-'Arabiyya) qonuniy terminologiyaga katta e'tibor beradi. Masalan, 1972-yilda Ittifoq akademiyalari tashabbusi bilan Damashqda "huquqiy terminologiya" mavzusida konferensiya o'tkazilib, bu sohadagi ishlar muhokama qilingan[5]. Damashq akademiyasi munosib mutaxassislarni jalb etgan holda Arab davlatlari qonunchiligida ishlatilayotgan atamalarni birlashtirish ustida ishlaydi. So'nggi yillarda Suriya olimlari huquqiy atamalarni tahlil qiluvchi maqolalar ham chop etmoqda; masalan, 2019-yilda universitet o'qituvchisi Abbud as-Sarraj Suriya qonunlaridagi terminlarni ko'zdan kechirib, ulardagi xatolar va tarjima muammolarini o'rgangan[4]. Shuningdek, Qohira va Damashq akademiyalari o'rtasida ilmiy hamkorlik yo'lga qo'yilgan, majburiy konferensiyalar orqali terminologiya bir loyihaga keltirilishga harakat qilinmoqda.

Xulosa

Arab huquqiy terminologiyasi hozirda an'anaviy islomiy ta'riflardan modern qonun tushunchalariga kechayotgan murakkab jarayon ortida shakllanmoqda. Ushbu jarayon til va terminologiyani muvofiqlashtirish, tarjimada aniqlikni saqlash masalalarini keltirib chiqarmoqda. Qohira va Damashqdagi ilmiy muassasalar bu yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borib, qator lug'atlar nashr etgan. Shu asosda huquqiy terminlar ildiziga chuqur nazar tashlash, mazmunini aniqlab beruvchi ta'riflarni qat'iy belgilash talabi paydo bo'lgan. Shu tarzda tinimsiz izlanishlar huquqiy terminologiya birxilligini ta'minlashga, arab adabiy tilining boyligini saqlagan holda zamonaviy atamalar yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. م.م زينب خالد، دور اللغة العربية في المحور القانوني، العراق: جامعة المستقبل، 2025.

2. نجم الدين خلف الله، معاجم القانون العربية. فلسطين – العربي الجديد، ٢٠٢٢.
3. محمد عبد الكريم، المصطلح القانوني ودور مجمع اللغة العربية نحوه. مصر - نقابة المحامين المصرية. ٢٠٢٢.
4. السراج، عبود. المصطلح القانوني ومشكلاته، مجمع اللغة العربية بدمشق، المؤتمر السنوي العاشر، دمشق – الجمهورية العربية السورية، 26-28 شباط 2019 م. ١٠ ص.
5. Amira Waleed, the academy of arabic language in cairo.. an impregnable fortress for arabic language. kaero – nasser international forum, 2024.
6. Majma' al-Lughat al-'Arabiyya (Qohira) nashri – Ma'jm' al-Qānūn (1999)[5];
7. Karam A.V. – Ma'jm' al-mustalahāt al-sharī'a wa al-qānūn (Cairo, 1995); Al-Khatīb A. – Ma'jm' al-muṣṭalahāt al-qānūniyya fī ad-duwal al-'arabiyya (damascus, 1952);
8. Abu Fadel f. – arabic legal dictionary (contracts) (cairo, 2021)
9. Qurbonov S. terminologiya va uning islom huquqida rivojlanishi //oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – т. 2. – №. special issue 28-2. – с. 318-324.
10. Saloxiddin O. Q. et al. Islom huquqi bilan bog'liq terminologiya va sohaning muhim manbalari //oriental journal of philology. – 2025. – т. 5. – №. 3. – с. 716-727.
11. Qurbonov S. Arab tilida termin yasash uslublari va derivatsiyaning ahamiyati // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – Т. 4. – №. 6. – С. 52-61.
12. Курбонов С. Методы адаптации новых терминов на арабский язык: деривация и арабизация // Зарубежная лингвистика и лингводидактика. – 2024. – Т. 2. – №. 5/S. – С. 507-514.
13. Qurbonov S. Terminologiya va uning islom huquqida rivojlanishi //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 28-2. – С. 318-324.